

НАРИСИ І НОТАТКИ

Віктор Терлецький

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ В ОСОБИСТІЙ БІБЛІОТЕЦІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Матеріальна і духовна культура, зокрема, усна народна творчість, завжди привертала особливу увагу Т. Г. Шевченка. Протягом усього життя поет збирав фольклор (українські народні пісні, думи, оповідання, перекази, приказки і прислів'я тощо). Його записи знаходимо в "Малій книжці", альбомах 1839—1843-х та 1845 років, у двох альбомах рисунків, поезій і фольклорних нотатках 1845—1850-х. Зібране Шевченком нерідко осідало в різних виданнях. Так, народне оповідання "Запорожці прийдуть було з Січі в Київ", почуте від самого поета, опублікував Пантелеймон Куліш у виданні "Украинские народные предания" (кн. 1. М., 1847). Чотири народні пісні в записах Шевченка "Ой у полі могила з вітром говорила", "Ой горе, горе", "Ой ішов чумацький Дону", "Ой із-під гори та із-під кручі" знайшли місце у збірнику "Южно-руські пісні" (К., 1857) М. Маркевича та Г. Галагана. А І. Руденко, записані від Тараса Григоровича чумацькі пісні "Зажурився бідний сірома", "А в городі в Саморі", "Ой сидить пугач та на могилоньці", "Чи я ж тобі не казала", ввів до свого збірника "Чумацькіє народніє песни" (К., 1874). Як бачимо, поет значною мірою збагачував видання, що виходили в світ.

У свою чергу, із різних подібних збірок він черпав народно-поетичні перлини, які широко використовував у своїх творах. Фольклорно-етнографічні видання займали місце в його особистій бібліотеці, розкриваючи перед ним багатомірний досвід непересічної творчості народу.

Під № 21 в "Описі книжок, що належали Т. Г. Шевченку", складеному після смерті

поета глухівчанином Д. Каменецьким, зазначено: "Украинские народные песни, изд. М. Максимовича, М., 1834. С надписью издателя". Немає сумніву, що саме з цього дарчого видання Шевченко запозичив історичну пісню "У Глухові, у городі". Михайло Максимович умістив її на сторінках 111—112:

У Глухові, у городі
У всі дзвони дзвонять, —
Та вже наших козаченьків
На лінію гонять.

У Глухові, у городі
Стрельнули з гармати, —
Не по однім козаченьку
Заплакала мати.

У Глухові, у городі
Стрельнули з рушниці,
Не по однім козаченьку
Плакали сестриці...

Тарас Григорович використав цю історичну народну пісню у поемі "Сон" ("У всякого своя доля"):

Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію...

Та найбільше запозичень бачимо в іншому його творі — поемі "Іржавець", де висловлюється протест проти політики царизму на Україні:

І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармати ревнули,
Як погнали на болото
Город будувати.
Як плакала за дітками
Старенькая мати...

У Шевченковій бібліотеці знаходилась й інша фольклорна збірка Максимовича — “Сборник украинских песен” (К., 1849). І теж з “написом видавця”, а також праця “Дни и месяцы украинского селянина” (М., 1855). Під № 12 в описі бібліотеки поета знаходимо “Записки о Южной Руси” Пантелеймона Куліша. Отримав їх Шевченко як подарунок од видавця під час свого перебування на засланні. Ця книжка вразила Тараса Григоровича. 17 червня 1857 року він записав до свого “Щоденника”: “Спасибо еще Кулишу, что догадался прислать книг... В особенностях благодарен я ему за “Записки о Южной Руси”. Я эту книгу скоро наизусть буду читать. Она мне так живо, так волшебным живым напомнила мою прекрасную бедную Украину, что я как-будто с живыми беседую с ее слепыми лирниками и кобзарями. Прекраснейший, благороднейший труд. Бриллиант в современной исторической литературе. Пошли тебе, Господи, друже мой искренний, силу, любовь и терпение продолжать эту неоцененную книгу” (Т. Г. Шевченко. Твори. — Т. 5. — К., 1979. — С. 19).

А ще раніше, 22 квітня 1857 року, в листі з Новопетровського укріплення Шевченко сповіщав Я. Кухаренка: “Прислав мені із Пітера курінний Панько Куліш книгу своєї роботи, названу “Записки о Южной Руси”, писану нашим язиком. Не знаю, чи дійшла до Чорноморії ся дуже розумна і щира книжка... Такої доброї книги на нашому язичку ще не було друковано. Тут живо вилитий і кобзар, і гетьман, і запорожець, і гайдамака, і вся старожитна наша Україна як на долоні показана. Куліш тут свого нічого не додав, а тільки записав те, що чув од сліпих кобзарів, а тим самим і книга його вийшла добра, щира і розумна” (там же, с. 363). Того ж дня він пише листа до А. Маркевича і просить: “А Куліша, як побачиш, то поцілуй його за мене і скажи йому, що такої книги, як “Записки о Южной Руси”, я ще зроду не читав. Та й не було ще такого добра в руській літературі. Спасибо йому, він мене неначе на крилах переніс в нашу Україну і посадив меж старими сліпими товаришами-кобзарями” (там же, с. 364).

22 квітня того ж року розпочав, а 8 травня закінчив свого листа Шевченко до М. Лазаревського. І в ньому також схвальний відгук про “Записки о Южной Руси” (“...такого чистого нашого слова я ще не читав”). 20 травня поет знову пише до М. Лазаревського, і знову веде мову про Куліша (“За “Записки о Южной Руси” подякуй його ще раз од мене”). 5 червня Шевченко повідомляє Я. Кухаренкові, що “сам ще добре не начитався тих записок. Дуже добра книга”.

То був період важкого, хвилюючого і довгого чекання звістки про звільнення Шевченка з неволі. Значну частину часу поет видавав фольклорно-етнографічному виданню Куліша. І це читання у великій мірі скрашувало його страдницьке життя.

Як відомо, до Шевченка в Новопетровське укріплення надійшов лише 1-й том збірника. Як зазначалося на титульній сторінці “Записок о Южной Руси”, видання мало бути продовженим. Про це, можливо, надсилаючи книжку, оповістив і сам Куліш. Та, на жаль, його листи до Шевченка не збереглися. Перший відомий лист Куліша до поета датується лише 26-м листопадом 1857 року. 2-й том “Записок о Южной Руси” разом з першим Шевченко отримав у листопаді того ж року в Нижньому Новгороді. 5 грудня Тарас Григорович висловлював Кулішеві своє щире бажання: “Як би мені хотілося, щоб ти зробив свої “Записки о Южной Руси” постійним періодическим изданием на штатт журнала”. Безумовно, Шевченкові було приємно і те, що в 2-му томі “Записок...” Куліш надрукував його поему “Наймичка”. Твір, що цілком зрозуміло, не міг з’явитися тоді з підписом автора.

І ось це пречудове видання, як і інші праці Куліша, на якого навісили ярлик українського буржуазного націоналістичного діяча, за радянського часу не видавалося. Лише нещодавно “Записки о Южной Руси”, видані репринтним способом, побачили світ — і з ними, нарешті, може ознайомитися широкий загал читачів.

На полицях бібліотеки Шевченка були також видання “Путешествие по Полесью и Белорусскому краю” (СПб., 1858), “Мозырщина”. Згадуваний Д. Каменецький зазначав, що книжки мали дарчі написи. В “Описі книжок, що належали Т. Г. Шевченку” зазначалося, що згадані видання належали Н. Шпилевському. Але в шевченкознавчій літературі, хоча за вивчення бібліотеки Шевченка бралось чимало дослідників, це ім’я не дешифрувалось. Я у своїй статті “Нові ім’я з кола Кобзаря” (К., 1952. — № 3. — С. 156—159) вказав, що автором зазначених видань був не невідомий якийсь Н. Шпилевський, а білоруський письменник, публіцист і етнограф Павло Шпилевський (1823—1861).

Чим же могли звернути Шевченкову увагу ці книжки? В першій праці наводилися відомості з історії міст, містечок і селищ Білорусії, описувався побут, повір’я, обряди і звичаї народу. Шевченка, по-перше, міг зацікавити опис тих місць, через які він сам подорожував, їдучи восени 1829 року до Вільно

на валці з Енгельгардтом; пізніше — під час подорожі на Україну. Не випадково ж Шевченко в повісті “Музикант” провів героя цього твору саме Білоруським трактом, назвавши такі поштові станції “країни ремства і плачу”, як Скрути, Усвяти...

Можливо, Шевченко знав Шпилевського і як автора таких праць “Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях”, “Белорусские народные поверья”, “Народные пословицы с объяснением происхождения и значения их”, “Дожинки. Белорусский народный обычай”.

Під № 24 в “Описі” записане видання “Народные южнорусские песни, изд. А. Метлинского” (К., 1854). Тарас Григорович виявляв інтерес до творчості, зокрема фольклорних записів, зроблених Амвросієм Метлинським (1814—1870). Так, в листі до викладача 2-ї Харківської гімназії П. Корольова (18 листопада 1842 р.) він просив поклонитися Метлинському і подякувати йому за його фольклорну збірку “Думки й пісні та ще дещо” (1839). Шевченко згадував ім’я Метлинського в листах до Я. Кухаренка та М. Лазаревського.

Під рукою Кобзаря були “Малороссийские и Червонорусские народные думы и песни” — видання, здійснене 1836 року в Петербурзі українським фольклористом П. Лукашевичем (бл. 1806—1887). В розпорядженні Шевченка були також “Новейший отборный российский песенник” (М., 1827), збірка “Русские песни” (М., 1834) російського актора і поета М. Г. Циганова (1797—1831). Гадаємо, що останнє видання привернуло увагу Шевченка перш за все тим, що деякі написані Цигановим пісні стали народними.

Фольклорні збірки, про які ми поведемо мову, потрапили до книгозбірні поета, коли він повернувся до Петербурга із заслання. В березні 1858 року, перебуваючи по дорозі до Москви, Шевченко познайомився з російським фольклористом О. Афанасьєвим (1826—1871). Олександр Миколайович належав до того гуртка, членів якого Шевченко назвав “московской учено-литературной знаменитостью”: “И что это за очаровательная зна-

менитость: молодая, живая, увлекающая, свободная!”

Спілкування з російським істориком літератури і фольклористом на цьому не перервалося. Згодом Шевченко отримував вітання від московських приятелів (запис в “Щоденнику” 6 травня 1858 р.). В наступному листі до М. Щепкіна (6 грудня 1858 р.) він прохає поцілувати “всіх, кого знакового побачиш”. Безумовно, серед тих знайомих він мав на увазі і О. Афанасьєва. Останній також не забував Кобзаря. Ось так і з’явилися в бібліотеці поета “Русские легенды”, видані О. Афанасьєвим в Москві 1859 року.

В Петербурзі після повернення із заслання Шевченко познайомився і приятелював до останніх днів свого життя з російським етнографом і фольклористом П. Якушкіним (1820—1872). Тож не дивно, що в його бібліотеці осіло два видання Якушкіна з дарчими написами. Одне з них — дві книжки “Русских песен” (СПб., 1860). На жаль, ці автографи не збереглися. Бібліотека Шевченка, передана по його смерті на зберігання Федору Черненкові, не вціліла. Ми не знаємо навіть, яка доля її спіткала. З книг Шевченка відшукуються лише деякі рідкі примірники.

Було й чимало таких видань, які поет тримав у своїх руках і уважно читав. Однак в “Описі...”, який склав Д. С. Каменецький, про них немає згадок. Це, зокрема, “Народні оповідання” Марка Вовчка. Книжку він уважно перечитував у Нижньому Новгороді, де вимушено затримався під час свого повернення з далеких казахських степів. Вона вразила його добрим знанням і майстерним описом народного життя. В “Щоденнику” (18 лютого 1858 р.) Шевченко зафіксував: “Какое возвышено прекрасное создание эта женщина”. Такої оцінки Марко Вовчок удостоїлася за “Народні оповідання”, бо в цьому творі відбилосся заглиблення авторки в саму гушину буття народу України; з їх сторінок чулося відлуння неперевершеної фольклорно-етнографічної народної спадщини, які були зродні й Кобзареві.

м. Шостка

Павло Осинський

УВІЧНЕННЯ СЛАВИ КОБЗАРЯ

Мало хто з геніїв людства сподобився такої всенародної заслуженої слави-шани, загальновідомої широкій прихильності й любові, як Тарас Григорович Шевченко.

Його променисті думи-слова яскраво освітили й звеселили Україну, просвітили розум, піднесли свідомість і гідність її славних синів. І тепер високо майорить прапор слави